

Oblikovanje za trajnostni svet

Neizbežna globalna okoljska katastrofa ali svetovni socialni prevrati ne smejo postati dediščina, ki jo bomo zapustili našim otrokom.

Agenda 21: Strategija Svetovnega vrha za rešitev našega planeta

Oblikovanje je bilo vse od svojih začetkov, ko je bilo uvedeno kot umetnost podajanja oblike izdelkom množične proizvodnje, trdno vtakano v potrošniško kulturo. Njegovi prvi zagovorniki v 19. in zgodnjem 20. stoletju, denimo Henry Cole v Angliji in Herman Muthesius v Nemčiji, so ga razumeli izključno v navezavi z izdelavo proizvodov za trg. Enako je veljalo, ko se je v tridesetih letih pojavila v Združenih državah nova praksa strokovnega oblikovanja. Ta je v povojnih letih postala model za industrijske oblikovalce po vsem svetu, ki so si želeli ustvariti lasten prostor v posamičnih nacionalnih ekonomijah. Model strokovnega oblikovanja je v nastajajoči globalni ekonomiji še vedno vpliven.

Čeprav je proces vzpostavljanja oblikovanja kot ključne komponente globalne ekonomske tekmovalnosti brezmejno napredoval, so mnogi kritiki večkrat skušali preusmeriti oblikovalsko prakso k drugim ciljem. Morda najostrejšo kritiko industrijskega oblikovanja je sprožil arhitekt in oblikovalec Victor Papanek, ki je v svoji vplivni knjigi *Design for the Real World* iz leta 1972 dejal:

Industrijsko oblikovanje je dandanes zakoličilo umor na ravni množične proizvodnje. Oblikovalci so – ker oblikujejo zločinsko nevarne avtomobile, ki ubijejo ali pohabijo skoraj milijon ljudi na leto po vsem svetu, ker ustvarjajo nove vrste trajnih odpadkov, ki polnijo pokrajine, in ker izbirajo materiale in postopke, ki onesnažujejo zrak, ki ga dihamo – postali nevaren zarod.²

¹ Victor Margolin je profesor zgodovine oblikovanja na University of Illinois v Chicagu in avtor knjig *The Struggle for Utopia* in *The Politics of the Artificial*. Soureja prvo ameriško oblikovalsko teoretično revijo *Design Issues*. Pričujoči prevod je iz knjige: Victor Margolin, *The politics of the artificial: essays on design and design studies*, The University of Chicago Press, Chicago 2002, pp. 92–105. Š Victor Margolin (victor@uic.edu)

Papanekov protest je naletel na naklonjenost mnogih oblikovalcev in študentov po vsem svetu, ki so iskali alternative tistemu oblikovanju, ki teži k še več izdelkom za potrošniško kulturo. Kot nove prakse je Papanek predlagal sodelovanje z ljudmi v nerazvitih državah, ustvarjanje izdelkov z uporabo nizke tehnologije, oblikovanje za hendikepirane in ustvarjanje novih dobrin, s katerimi bi se uprli naraščajočim okoljskim problemom. Delo *Design for the Real World* je zvesto sledilo duhu študentskega gibanja šestdesetih, utelešalo je bes in upanje tistega obdobja. Avtorjeva trditev, da oblikovanje prispeva k poslabšanju okolja, je uvedla nov moment v diskurz o oblikovanju, vendar pa je njegova pozicija ostala obrobna in ni pustila večjega vpliva na stroko industrijskega oblikovanja.

Leta pred tem je inženir R. Buckminster Fuller razmišljal o mejah industrijskega oblikovanja na drugačen način. V dvajsetih letih 20. stoletja je predlagal nove proizvode, ki so spodbijali tradicionalne prakse ameriške gradbene industrije ali omejitve avtomobilskih proizvajalcev iz Detroita. Njegov zgodnji projekt, montažni bloki za stolpnice, ki bi jih v temelje spuščali helikopterji, nato pa bi jih zvezali z vodovodom, električno in plinom, je pomenil močan izziv za – kot je bil prepričan – zastarelo gradbeno obrt in njeno hierarhijo tesarjev, opekarjev in zidarjev. Z montažo je nadaljeval pri naslednjem projektu, hiši *Dymaxion* in kopalnici *Dymaxion*. Neobičajno razmišljanje je bilo očitno tudi pri avtomobilu *Dymaxion*, trikolesnem vozilu, oblikovanem po aerodinamičnih načelih, s kolesi, ki so se obračala pod kotom devetdesetih stopinj, da se je avtomobil lahko horizontalno premikal v ozek parkirni prostor.

Dovolj pove dejstvo, da ameriška industrija ni prevzela niti enega od teh izumov. Fuller je sčasoma sicer dosegel svetovno slavo s svojimi geodetskimi kupolami, katerih ekonomijo materiala, trajnost, prožnost in enostavno izdelavo so kaj kmalu prepoznali pri mornariški pehota Združenih držav, nato pa jih je prevzela tudi industrija. Širok obseg predmetov – uspešnih in neuspešnih –, ki jih je predlagal do konca druge svetovne vojne, daje podobo o njegovem sistematičnem premisleku o oblikovanju. Ideje je začel razvijati že v poznih dvajsetih letih 20. stoletja; zamislil si je “vsestransko oblikovalsko vedo” kot človekovo dejavnost, ki bo uskladila moške in ženske z razvojnimi silami narave.³ Kljub nekaterim predlogom, ki se jih sicer ne da realizirati, je poudarjal tudi praktič-

² Victor Papanek, *Design for the Real World: Human Ecology and Social Change*, druga, revidirana izdaja (1972; ponatis, Chicago: Academy Editions, 1985), ix. Papanek je verjetno vzel nekaj poudarkov iz protesta, ki ga je o podobni temi napisal novinar Vance Packard v knjigi *The Waste Makers* (New York: D. McKay, 1960).

³ R. Buckminster Fuller, “A Comprehensive Anticipatory Design Science”, v Fuller, *No More Secondhand God and Other Writings* (Carbondale and Edwardsville: Southern Illinois University Press/London and Amsterdam: Feffer & Simons, 1963), 84–117. Glej tudi esej “comprehensive designing”, *transformation: arts, communication, environment* 1, no. 1 (1950): 18–19, 22–23. Fuller je napovedal več vprašanj o izrabi virov, čeprav je optimistično predpostavljal, da bi lahko celotno človeštvo doseglo višji življenjski standard.

ni vidik svoje vizije. Za razliko od Papaneka, ki je svoje zgodnje misli zasnoval tudi na nizkotehnološki oblikovalski modrosti domorodnih ljudstev, denimo Balijcev in Inuitov, pa je Fuller za realizacijo projektov iskal najnaprednejšo tehnologijo. Razmišljal je tako na ravni sistemov kot posameznih predmetov.⁴

Fuller je v zgodnjih šestdesetih postal univerzitetni profesor na *Southern Illinois University* v Carbondalu v Illinoisu. Tam je sodeloval pri nastanku programa *World Design Science Decade*, ki je med leti 1965 in 1975 demonstriral, kako naj oblikovanje odigra osrednjo vlogo pri reševanju ključnih svetovnih problemov. Mnogi cilji, najdeni v dokumentaciji te pobude, so podobni tistim, ki jih dandanes zahtevajo glavni zagovorniki trajnostnega razvoja. Ti vključujejo:

- pregled in analizo svetovnih energetskih virov;
- opredelitev učinkovitejše rabe naravnih virov, kot so kovine;
- integracijo strojnih orodij v učinkovit sistem industrijske proizvodnje.⁵

Fuller in kolegi so si v omenjenem programu zamislili elektronski prikaz, ki bi nenehno ponujal nove podatke o dostopnosti virov in njihovi rabi na svetovni ravni.⁶ Fullerjeve ideje – denimo razvoj *Svetovne igre*, simuliranega načrtovanja za razporejanje virov – so navdihovale študente po vsem svetu, vendar pa niso nikdar prišle v industrijsko oblikovalsko prakso; ta se je še dalje in vse globlje spuščala v globalne proizvodne aktivnosti korporativne kulture šestdesetih in sedemdesetih.

Kritike in vizije Fullerja in Papaneka, pa tudi drugih, kot so Tomás Maldonado, John Chris Jones in Gui Bonsiepe, so od sedemdesetih let naprej valovale po oblikovalskih šolah in konferencah, a nikdar niso močnejše ogrozile osnovnega načela oblikovalske prakse, in sicer, da je vloga oblikovalca služiti strankam znotraj sistema potrošniške kulture. V tej slepi ulici so bili prizadeti mnogi oblikovalci, še posebej ob vse večjih pritiskih za trajnostni razvoj. Skromni poskusi z zelenimi proizvodi so bili prav gotovo spoštovanja vredni, a so lahko bili – v primerjavi s tem, kar je bilo potrebno – le kompromisen ukrep.

Globalni okoljski problemi so v času *Svetovnega vrha* v Riu de Janeiru junija 1992 že dosegli kritične razsežnosti. Obširno so popisani, tako kot na stotine predlaganih rešitev, v konferenčnem poročilu *Agenda 21: Strategija Svetovnega vrha za rešitev našega planeta*. Poročilo je temeljilo na številnih sporazumih, ki jih je sprejela in podpisala večina voditeljev držav sveta, in je pomenilo izreden do-

⁴ Glej Fullerjeve komentarje na raziskavo v "The Fuller Research Foundation, 1946–1951", Fuller, *No More Secondhand God and Other Writings*, 65–74.

⁵ "The Five Two-Year Increment Phases of the Ten-Year World Facilities Redesign" v *World Design Science Decade, 1965–1975: Phase I (1964)*, Document 2: The Design Initiative (Carbondale: World Resources Inventory, 1963), 107–108.

⁶ Predlog za oblikovanje tega prikaza je bil predstavljen v ameriškem *Predstavniskem domu*, vendar ni iz tega prišlo nič.

sežek. Svet je prvič dobil dokument, ki je izrecno opredelil skrajne ukrepe za spopad s škodljivimi okoljskimi učinki ekspanzivnega modela. A sporazumi niso vključevali tudi členov za njihovo obvezno uveljavljanje, zato je bila implementacija mnogo prešibka. Pozitivna stran pa je, da je *Svetovni vrh*, ki je prispeval tudi k hkratnemu srečanju na stotine državljskih organizacij, sprožil *kulturo trajnostnega razvoja*. Posamezniki in skupine po svetu imajo sedaj vrsto načel, po katerih lahko delujejo, in osnovo, na kateri lahko razvijejo strategije za spremembe, ki bi bile učinkovite kljub mogočnemu pritisku ekspanzivnega modela na svetovno ekonomijo in trgovinsko politiko.⁷

Glede na vse večjo moč nove *trajnostne kulture* se postavlja vprašanje, kakšno vlogo bodo v njej imeli oblikovalci. Do sedaj so naredili bolj malo. V nasprotju s Papanekom, Fullerjem in nekaterimi drugimi vizionarji in kritiki si niso bili sposobni zamisliti strokovno prakso izven osrednje potrošniške kulture.⁸ Znotraj *Razvojnega programa Združenih narodov (United Nations Development Program)* se je pojavilo nekaj osamljenih pobud, ki so vključevale posebne oblikovalske projekte. *International Council of Societies of Industrial Design (ICSID)* je leta 1976 v Londonu sponzoriral konferenco "Design for Need", leta 1997 pa v Torontu kongres *Humane Village*, a večinoma so oblikovalce omejevali cilji in argumenti njihovih poslovnih strank, obenem pa so bili prepričani, da sami ne morejo prevzeti nikakršnih pobud.⁹ Obstaja sicer zgodovina zahtev po novi etiki oblikovanja, vendar so te bolj reakcionarne kot pa generativne.¹⁰ Pojavljajo se pritiski, da bi se uprle nezadovoljivemu položaju, ne pa tudi želje, ustvariti novo in bolj zadovoljivo stanje. Posledica je manko moči. Na področjih, kjer oblikovalci dosežejo avtonomijo za svobodno razpravljanje, na konferencah, v revijah in šolskih ali univerzitetnih učilnicah, so predlogi za spremembe vse preveč skromni. Le redko

⁷ Za študije implementacijskih projektov glej Leyla Alvanak in Adrienne Cruz, ur., *Implementing Agenda 21: NGO Experiences from around the World* (Geneva: UN Non-Governmental Liaison Services, 1997). Esej Victorie Tauli-Corpus, "The Implementation of Agenda 21 and Indigenous Peoples", govori o nezadovoljstvu domorodnih ljudstev z *Agendo 21*.

⁸ Odličen primer te prakse je delo Luiza Eduarda Cida Guimarãesa, brazilskega učitelja oblikovanja iz Paraibe, ki je razmišljal, kako izboljšati dobrine, ki jih proizvajajo majhna podjetja in uporabljajo revni v manj razvitih ekonomijah. Glej Luiz E.C. Guimarães, "Terra Incognita: The Uncharted Realm of Low-Budget Design", *Innovation* (fall 1998): 24–26, in "Product Design and Social Needs: The Case of Northeast Brazil", *International Journal of Technology Management: Special Issue on Access to Technological and Financial Resources for SME Innovation* 12, no. 7–8 (1996): 849–864. Drugačen oblikovalski pristop ponazarja projekt *Connecting Foundation*, ki sta ga sprožila Peik Suyling in Gerda Hahn, oblikovalca iz Amsterdama, ki sta sodelovala z obrtniki v Indiji in Maroku, "da bi ustvarila nov oblikovalski proces, ki bi omogočil, da bi se kulturni spomin, ki je živ v tradicionalnih obrtnih tehnikah, aktiviral v novem industrijskem kontekstu". Glej brošuro *Cabinets of Culture: Connecting* (Amsterdam: Netherlands Design Institute, n. d.). Omenimo naj tudi Archeworks, alternativno oblikovalsko šolo iz Chicaga, ki jo vodita Stanley Tigerman in Eva L. Maddox. V njej študenti oblikujejo izdelke in storitve glede na zahteve organizacij, ki za stopajo skupnosti, in socialnih služb.

⁹ Glej Julian Bicknell in Liz McQuiston, ur., *Design for Need: The Social Contribution of Design* (Oxford: Pergamon Press, 1977).

¹⁰ Razliko med reakcionarnim in generativnim oblikovanjem sem prevzel od kolega Wolfganga Jonasa.

se izkažejo kot dovolj odporni naproti ekspanzivnemu modelu ekonomske rasti, ki naj bi oblikovalcem še vedno dajal kruh in maslo.¹¹ Zato se oblikovalci zadovoljijo z majhnimi zmagami, ki so ne nazadnje odvisne od volje proizvajalcev, da se vendarle obvežejo za določene oblike dobrohotnosti, kot so zeleni proizvodi.

Prednostno vprašanje za oblikovalsko stroko se torej glasi, kako obnoviti oblikovalsko kulturo, da bodo dobri projekti bolj jasno prepoznani in bolj verjetno realizirani. Drugi strokovnjaki so že našli poti sobivanja v kulturi trajnostnega razvoja – in enako bodo morali storiti tudi oblikovalci, če bodo hoteli ustvarjati nove oblike prakse. Prvi korak je spoznanje, da je oblikovanje le zgodovinsko naključna praksa, ki ne temelji na nujnosti. Oblikovalci se odločajo glede na *posebne* okoliščine in situacije ter spregledujejo druge možnosti. A nove možnosti dandanes obstajajo, zato ni potrebno, da se omejujejo s tem, kar so počeli v preteklosti. V prihodnjih letih bo oblikovanje za potrošniško kulturo morda le ena od praks med mnogimi drugimi in ne bo več igralo dominantne vloge. Teoretik oblikovanja Clive Dilnot meni, da se *bo gibanje, ki je usmerjeno k "post-produktivni" družbi in ki se razlikuje zaradi izrecnega socialnega upravljanja odnosov med človekom in okoljem, verjetno vrnilo k zgodovinski zavesti o pomenu oblikovanja (in načrtovanja). Oblikovanje bo znova postalo sredstvo urejanja sveta, ne pa zgolj lepšanja blaga.*¹²

Ko se bo oblikovanje ločilo od uveljavljene paradigme dajati predmetom obliko, bo potrebno natančno pojasniti, kako naj oblikovalci sodelujejo pri omenjenem projektu. Oblikovanje je bilo zgodovinsko prepoznano kot umetnost dajanja oblike blagu, zato je bilo le malo pozornosti posvečeno znanjem, ki bi oblikovalce usposobila za sodelovanje s strokovnjaki v inženirstvu, naravnih in družbenih vedah. Večina študentov oblikovanja je tako izpostavljena omejenemu obsegu situacij, kjer bi oblikovanje lahko pomenilo intervencijo. Tovrstna socializacija, ki se začne v šolah, nadaljuje pa v oblikovalskih revijah in na strokovnih konferencah, utrjuje ozko podobo oblikovanja izdelkov. Prednost daje potrošniški kulturi, ne pa realnosti lokalnih in globalnih problemov, o katerih govorijo vsi, ki delujejo v kulturi trajnostnega razvoja.

¹¹ V zadnjih letih je bilo objavljenih več oblikovalskih manifestov; nekateri so sestavljeni kot izjave oblikovalskih konferenc. Glej Antonio Barrese, Angelo Cortesi, Gillo Dorfles in Jonathan De Pas, "Scientific Program on the Themes of the 1983 ICSID Congress", *Design Issues* 1, no. 1 (spring 1984): 64–78; Angelo Cortesi, Martin Kelm, Tapio Peränen, Yuri Soloviev in Frederik Wildhagen, "The Guzzini Memorandum: From the Ethic of Projects to the Project of Ethics", *Design Issues* 5, no. 1 (fall 1988): 87–92; Giovanni Anceschi et al., "Charter on Graphic Design: Proposal for a Debate on Visual Communication Design", *Design Issues* 8, no. 1 (fall 1991): 67–73; Dieter Rams et al., "The Munich Design Charter", *Design Issues* 8, no. 1 (fall 1991): 74–77; Jens Bernsen et al., "A Scandinavian Design Council Manifesto on Nature, Ecology, and Human Needs for the Future", *Design Issues* 8, no. 1 (fall 1991): 78–79; "Declaration of the Central European Design Conference", *Design Issues* 8, no. 1 (fall 1991): 86–88; Jonathan Barnbrook et al., "First Things First 2000: A Design Manifesto", *Adbusters* 7, no. 3 (fall 1999): 52–57.

¹² Clive Dilnot, "Design as a Socially Significant Activity: An Introduction", *Design Studies* 3, no. 2 (1982): 144.

Kljub temu pa obstaja v uveljavljenem oblikovalskem razmišljanju določen premik. Kenji Ekuan, japonski oblikovalec izdelkov, nekdanji budistični menih in dolgoletni aktivist ICSID, je leta 1997 napisal članek, objavljen v *ICSID News*, kjer je trdil, da *oblikovanje daje vtis, da je v stanju stagnacije – tako glede ideologije kot delovanja. Daje vtis, da se je razklalo in da zgolj opazuje, kako se svet spoprijema s številnimi resnimi problemi, ki se tičejo okolja, blagostanja, naravnih katastrof in prometa. Če bodo stvari ostale takšne, bodo dnevi tekli, ne da bi se karkoli zgodilo. Če se želimo zavezati duhu časa in v njem odigrati pomembno vlogo, je nujno, da oblikovanje ponovno opredeli svoj smoter in določi novo organizacijsko strukturo.*¹³

V predhodnem članku, ki je bil objavljen v isti publikaciji, je predlagal nove cilje: *“Kar oblikovanje lahko stori in mora storiti, je dajanje nove podobe življenja in življenjskega stila v vsakdanjem življenju, zasebnem življenju, globalnem življenju in delovnem življenju, ki bi bila skladna z okoljem.”*¹⁴

Ekuan je naredil prvi nujni korak, ko je ugotovil, da je zgodovinski model industrijske oblikovalske prakse nezadosten, in ko je skušal oblikovanje razvezati od vladavine njegove pretekle identitete. Rešitev je *“interdisciplinarno in mednarodno sodelovanje na vseh področjih oblikovanja”*.¹⁵ Njegov poziv k novim smotrom je pomemben in je del razvijajočega se dialoga med mnogimi oblikovalci. Metode tega dialoga sicer še niso dovolj dobro opredeljene, da bi lahko privedle do učinkovitih strategij prakse.

Oblikovalec Alexander Manu, še en glas novega dialoga, je prepričan, da mora biti osnova odgovornega oblikovanja ideal. Našel ga je v projektu Human Village, ki ga je predlagal na kongresu ICSID leta 1997 v Torontu: *“Human Village nam bo pomagal vlti določeno moralno strast in zavest za smoter. Idealizem bo spet postal verodostojen. Morda bomo zaradi družbene odgovornosti, ki jo prinaša Village, znova prišli do ravnovesja v naših življenjih. Naredila nas bo humane”*.¹⁶ Pričujoč poziv je občudovanja vreden, je pa zgolj prvi korak, ki mu mora slediti proces kritične refleksije, ki bo pripeljal do programa strateške intervencije. Stroka ne more temeljiti na pričakovanju, da bodo vsi njeni izvajalci imeli isto moralno vizijo, zato se mora usmeriti h konkretnim vprašanjem praktičnega dela in tako opredeliti svojo družbeno identiteto.¹⁷

¹³ Kenji Ekuan, “Organizational Creativity at a Turning Point in Time”, *ICSID News* 3 (June 1997): 7.

¹⁴ Kenji Ekuan, “A New Age, New Design Values”, *ICSID News* 2 (April 1997): 4.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Alexander Manu, “Chasing Butterflies: Thoughts on the Big Idea of Design, Redefinitions and Responsibilities”, *Humane Village Journal* 2, no. 1 (1995): 23.

¹⁷ 23. julija 1998 je bila v Barceloni ustanovljena organizacija *Design for the World*, ki sta jo Ekuan in ICSID promovirala več let. Ustanovni člani so glavne mednarodne oblikovalske organizacije, njen namen pa je sodelovanje z organizacijami, kot sta *Svetovna zdravstvena organizacija* in *Rdeči križ*, “za spodbujanje oblikovalskih rešitev problemov, ki segajo čez obseg posameznega polja oblikovanja”. Vključena sta tako Ekuan kot Manu. Glej Kenji Ekuan, “Design for the World”, *ICSID News* 3 (June 1999): 8.

Ekuan in Manu sta ognjevita zagovornika sprememb v oblikovanju. Ekuan upa, da bo spremembe povzročila interdisciplinarnost, Manu pa je prepričan, da lahko vizija humane vasi popelje oblikovalce k dejavnostim, ki bodo prispevale k blagostanju človeštva.¹⁸ Obe viziji pa čaka trdo delo mapiranja terena situacij in nalog, ki bodo pokazale na možnosti nove prakse.

Da bi stopili korak naprej z novim programom za oblikovanje, lahko uporabimo širši okvir, ki ga je predlagal Fuller. Ta nam lahko pomaga raziskati možna razmerja oblikovanja do številnih pobud in akcij, ki se pojavljajo znotraj kulture trajnostnega razvoja. Želja po ustvarjanju trajnostnega sveta se je premaknila od idealizma k nujnosti. Sprejemanje trajnosti kot temeljne vrednote se bo pojavilo z razvijanjem zavesti na področju oblikovanja, podobnega tistemu, ki so ga bile deležne mnoge družbene skupine od sredine šestdesetih let naprej. Priča smo novim odnosom med moškimi in ženskami, za katere se je boril feminizem, spoštovanju vseh svetovnih kultur, v kar verjame multikulturalizem, in priznavanju različnih seksualnih orientacij, pri katerem vztrajajo geji in lezbijke.

V vseh omenjenih primerih so bile na delu družbene sile, ki so zahtevale ponovno preučitev uveljavljenih razmerij. Posledica je resnično drugačno vedenje. Vse te družbene spremembe so se korak za korakom premaknile od državljanskih pobud h kodifikaciji v uradnih dokumentih, kot so poročila, sporazumi, konvencije in listine *Združenih narodov*. To se sedaj dogaja s kulturo trajnostnega razvoja, ki se vse od leta 1992 razvija in utrjuje vezi z *Združenimi narodi*. Na svetovnem spletu lahko najdemo Svetovno listino, katere namen je uzakonitev mnogih vrednot gibanja za trajnostni razvoj.¹⁹

Oblikovanje se bo spremenilo, ko bodo njegovi izvajalci razvili novo zavest. Številne pobude in vizije so gonilo tega procesa, ne morejo pa nadomestiti težekega in neprekinjenega dela, ki ga zahteva ponovni premislek o strokovni identiteti. Ta proces je postal zelo bistven, kajti stari modeli prakse ne delujejo. Mnogi novi koncepti so odgovori na takšno stanje, kljub temu pa večina od njih krepí potrošniško kulturo, namesto da bi prispevala k novi viziji strokovne prakse.²⁰ Oblikovanje se mora osvoboditi potrošniške kulture kot ključnega

¹⁸ Manu si je zamislil *Human Village* kot razširitev globalne vasi Marshalla McLuhana, ki ji je manjkala konceptualna zavest. Osebna komunikacija z avtorjem, 1997.

¹⁹ Več informacij o kampanji za *Svetovno listino* lahko najdemo na spletni strani www.earthcharter.org/draft/charter.htm. Okvir trajnostnega razvoja uporabljam kot referenco za oblikovalce, vendar pa moram omeniti, da gre za edini način, kako razmišljati o okolju. Drugi – denimo ekofeminizem – so bolj radikalni ali pa – denimo zeleno oblikovanje – bolj konservativni. Za obseg okoljskih filozofij glej Carolyn Merchant, *Radical Ecology: The Search for a Livable World* (New York/London: Routledge, 1992).

²⁰ Ena od najmočnejših reformnih tendenc je *Gibanje Factor 10*, ki zagovarja desetkratno zmanjšanje količine materiala pri izdelkih. Raziskave so se začele na *Wuppertal Institute für Klima, Umwelt, Energie*. Ideje *Faktorja 10* so bile najpodrobneje obdelane v delu Friedricha Schmidta-Bleeka *Wieviel Umwelt Braucht der Mensch? Factor 10 – das Mass für Ökologisches Wirtschaften* (München: Deutschen Taschenbuch, 1997). Glej tudi Friedrich Schmidt-Bleek, Thomas Merten in Ursula Tischner, ur., *Ökointel-*

elementa svoje identitete in najti teren, kjer bo lahko ponovno premislilo o svoji vlogi v svetu. Če bo to uspešno, bo našlo novo moč za sodelovanje pri projektih za blaginjo človeštva tako znotraj tržne ekonomije kot izven nje.

Za ta proces obstaja več ovir. Prva je *kriza volje*. Dokler se oblikovalci ne bodo zares soočili z realnostjo svojega dela, dokler ne bodo ugotovili, kako lahko prispevajo k trajnosti planeta, bo le malo možnosti za spremembe. Vse do sedaj je oblikovalski diskurz prepogosto podpiral retoriko idealizma, ki pa se ne sklada z realnostjo vsakdanje prakse.

Druga ovira je *kriza imaginacije*. Oblikovalce spodbuja ali navdihuje premalo projektov, ki bi bili socialno naravnani. Čeprav takšni projekti obstajajo, so večinoma izločeni iz akademskih študij in strokovnih publikacij.²¹ Prepričanje, da oblikovanje izdelkov neguje umetniško zavest, hkrati pa je še sredstvo za dober zaslužek, je še vedno močno zasidrano v oblikovalski kulturi. Da bi spodbil to prepričanje, želim opozoriti na dva projekta, ki predstavljata uspešno alternativo.

Na prvega naletimo v mestu Curitiba v Braziliji; tam je bivši župan Jaime Lerner, arhitekt, ustanovil *Institut za raziskovanje in urbano planiranje*, ki naj bi ugotovil, katere probleme v mestu bi lahko rešili oblikovalci, ne glede na njihovo strokovno področje. Primer Curitiba kaže, kaj se zgodi, če oblikovalec dobi politično moč. Lernerjev mandat je omogočil oblikovalcem, da so si zamislili projekte glede na potrebe, na katere so naleteli.²² Usmerili so se na mnoga različna področja – od dodajanja prometnih znakov v Braillovi pisavi do postavljanja inovativnih avtobusnih postajališč, ki so dajala zaščito pred neprijaznim vremenom, hkrati pa so pospešila promet. Zaživel je poseben sistem avtobusnih prog: barvni ekspresni avtobusi so vozili potnike k oddaljenim ciljem, lokalni avtobusi pa so krožili znotraj mestnega središča.

Visoka prioriteta v mestu je postalo recikliranje: Institut za planiranje je sprožil uporabo recikliranih plastičnih zabojnikov za urbane strukture, ustanovil je obrat, ki je predeloval uporabljene plastične materiale v igrače za šolske otroke.

ligentes Produzieren und Konsumieren: Ein Workshop im Rahmen des Verbundprojektes Technologiebedarf im 21. Jahrhundert des Wissenschaftszentrums Nordrhein-Westfalen (Berlin, Basel in Boston: Birkhäuser, 1997); Friedrich Schmidt-Bleek in Ursula Tischner, *Produktent-wicklung: Nutzen Gestalten – Natur Schonen* (Vienna: WIFI Österreich, 1997); in *The International Factor 10 Club's Statement to Government and Business Leaders* (Carnoules: Factor 10 Club, 1997).

²¹ Številne takšne projekte je navdihnilo gibanje *Appropriate Technology*. Glej John Kurien, "Case Study 12: Kerala Fishing Boat Project, South India", in Monica Opole, "Case Study 14: Improved Charcoal Stoves Programme, Kenya", v *The Greening of Aid: Sustainable Livelihoods in Practice*, ur. Czech Conroy in Miles Litvinoff (London: Earthscan Publications, 1988), 108–112, 118–123. Za pregled 'primerne' tehnologije glej Witold Rybczynski, *Paper Heroes: A Review of Appropriate Technology* (Garden City, N.Y.: Anchor Books, 1980).

²² Jaime Lerner je bil trikrat zapored župan Curitiba, nato pa je, kot guverner države Paraná, vplival na oblikovanje glavnega manufakturnega središča. Sodeloval je z investitorji, vzpostavil usnjarsko industrijo v državi ter podprl razvoj oblačilnih in tekstilnih panog v mestih, kot je Apucarana, ki so se zale s predelavo bombaža. Glej "Building the Detroit of Latin America", *Business Week*, 15. 9. 1997, 27.

Stari avtobusi so bili predelani v informacijske kioske in varovalne centre, kjer so ljudje lahko med nakupovanjem pustili svoje otroke. Za ulične smetarje so bile narejene lesene dvokolnice, s katerimi so po mestu zbirali materiale, ki so jih nato lahko prodali. Za ulične prodajalce na mestnih tržnicah so bile narejene posebne mobilne stojnice. Osnova teh projektov je bila ideja o integriranih storitvah. Izšli so iz raziskovanja potreb, njihova implementacija pa je potekala z vgraditvijo individualnih zamisli v širšo vizijo urbanega planiranja.

Še en pristop k oblikovanju predstavljata Nancy in John Todd, ki sta delo začela leta 1969 v New Alchemy Institute na Cape Codu v Združenih državah.²³ Razlika med njunim razmišljanjem o oblikovanju in zamislimi iz Curitibe je v poudarjanju združitve urbanega življenja z biološkimi procesi. Recikliranje je resda ključna ekološka praksa v Curitibi, a Nancy in John Todd sta si zamislila povsem drugačno življenjsko okolje, takšno, ki vključuje "načela, ki jih najdemo v naravnem svetu, s katerimi bi lahko dolgoročno ohranili človeško populacijo".²⁴ Njuna metoda je oblikovanje "živih strojev", ki vsebujejo alge, bakterije, ribe in druge organizme: "Živi stroji lahko proizvajajo hrano ali goriva, obdelujejo odpadke, čistijo zrak, regulirajo vreme ali počno vse to hkrati. Delujejo po načelih, ki so bila razvita v naravnem svetu, ob nastanku in urejanju velikih ekologij gozdov, jezer, prerij in rokavov."²⁵ Svoje oblikovalske zamisli naslanjata na znanje o tem, kako delujejo naravni sistemi, ki bi torej lahko dajali izvirne rešitve tudi za človekove probleme. Med projekti, ki sta jih zasnovala, so sredstva za obdelavo lokalnih kanalizacijskih sistemov, komposti za urbane odpadke, strešni vrtovi in biozaščite, ki bi lahko omogočale urbano kmetovanje.

Niti eden od teh projektov ni značilen za strokovno usposabljanje, ki so ga deležni študenti oblikovanja ali arhitekture. Oblikovalski študij večinoma temelji na podajanju oblike materialom; oblikovanje je le redko povezano z naravnimi ali družbenimi vedami. Oblikovalsko razmišljanje – umetnost zamišljanja in planiranja – se mora ločiti, kot je dejal že Dilnot, od zgodovinske usmeritve k oblikovanju predmetov, še posebej tistih, ki so namenjeni trgu.

Oblikovalci so sposobni zamisliti si in oblikovati materialne in nematerialne proizvode, ki so usmerjeni k človekovim potrebam v širšem pomenu, in tako prispevati k družbeni blaginji. Ta sega precej onkraj zelenega oblikovanja ali ekooblikovanja, ki je vse doslej predstavljalo oblikovalski poskus, kako uvesti ekološka načela v tržno ekonomijo. Pauline Madge je analizirala prehod od ze-

²³ Glej Nancy Jack Todd in John Todd, *From Eco-Cities to Living Machines: Principles of Ecological Design* (Berkeley, California: North Atlantic Books, 1994). Knjiga je revidirana verzija zgodnejše izdaje, ki je bila objavljena pod naslovom *Bioshelters, Ocean Arks, City Farming: Ecology as the Basis of Design* (San Francisco: Sierra Club Books, 1984). Ponovna izdaja je bila tudi odgovor na *Svetovni vrh* v Rio leta 1992.

²⁴ Todd in Todd, *From Eco-Cities to Living Machines*, 1.

²⁵ *Ibid.*, 167.

lenega oblikovanja, ki je bilo popularno pred desetletjem, in ekooblikovanja do trajnostnega oblikovanja, ki "pomeni nenehno širjenje teorije in prakse, pa tudi vse bolj kritičen pogled na ekologijo in oblikovanje".²⁶ Mnogi avtorji, ki jih navaja, vidijo razliko med zelenim in trajnostnim oblikovanjem kot razliko med usmeritvijo k posameznemu produktu in širšim sistemskim pristopom k človekovim problemom.

Agenda 21, poročilo s *Svetovnega vrha* v Riu, ki podpira širši pristop, navaja mnoga problemska področja, kamor lahko vstopijo oblikovalci, čeprav nekatera med njimi sodijo izven tradicionalne sfere oblikovalske dejavnosti. Poročilo skrajno neposredno predstavlja izzive, s katerimi se sooča človeštvo. *Doseganje trajnostnega življenjskega standarda za vse ljudi zahteva izrazito nov pristop – okoljsko odgovoren globalni pristop, ki se bo soočil s problemi. Za doseganje tega cilja lahko uporabimo neštete tehnike. Večja učinkovitost pri uporabi omejenih svetovnih virov, zmanjšanje odpadkov in temeljita sprememba produkcijskih procesov so le nekatere metode, ki se jih lahko poslužimo.*²⁷ Ta mandat je nato razdeljen na šest področij: kvaliteta življenja; učinkovita raba naravnih virov; zaščita globalnih dobrin; urejanje človekovih bivanjskih sistemov; raba kemikalij in upravljanje človekovih in industrijskih odpadkov; pospeševanje trajnostne ekonomske rasti na globalni ravni. Vsakemu področju je dodan obsežen seznam nalog, ki jih je potrebno opraviti. Naloge, ki imajo poseben pomen za oblikovanje, kot ga še vedno poznamo danes, so raziskovanje in razvoj dejavnosti za nove in ponovno uporabljive vire energije; recikliranje odpadnih izdelkov v svetovnem ekosistemu; sprememba potratnih vzorcev potrošništva; zmanjšanje prekomerne embalaže; razvoj dostopne zdravstvene tehnologije za ruralna območja; oblikovanje okoljsko varnih množičnih prometnih sistemov; ustvarjanje nove estetične izdelkov, izdelanih iz recikliranih materialov; razvoj tehnologije za zmanjševanje proizvodnje industrijskih odpadkov; širjenje ekološkega in kulturnega turizma kot novih oblik potrošništva; učinkovitejša raba gozdnih produktov; iskanje alternativ za produkte, ki izkoriščajo fosilna goriva; ustvarjanje boljših okoljskih sloganov za nove izdelke; razvoj novih mehanizmov za nadzor izrabe globalnih virov; izboljšanje metod recikliranja odpadnega materiala v nove proizvode; pomoč domorodnim ljudstvom, da razvijejo podjetništvo.

Četudi se oblikovalci z nekaterimi od navedenih problemov že ukvarjajo znotraj obstoječega okvira nastajajoče globalne ekonomije, pa mnoge spregledajo, saj ne ustrezajo nameram njihovih tradicionalnih strank. Ker ne obstaja temeljito preurejena oblikovalska praksa, ki bi zmogla odigrati aktivno vlogo v

²⁶ Pauline Madge, "Ecological Design: A New Critique", *Design Issues* 13, no. 2 (summer 1997): 44.

²⁷ *Agenda 21: The Earth Summit Strategy to Save Our Planet*, ur. Daniel Sitarz, uvod senatorja Paula Simona (Boulder: Earthpress, 1993): 31–32.

kulturi trajnostnega razvoja, ne obstajajo niti jasne poti do novih oblik prakse. Oblikovalci bi morali znova preučiti svojo prakso na individualni in kolektivni ravni in najti načine, kako se spopasti z ogromnimi problemi, s katerimi se sooča človeštvo. Med največjimi je pospešena rast mest, še posebej v razvijajočih se deželah, kjer se bo mestno prebivalstvo v naslednjih petindvajsetih letih podvojilo. To bo pripeljalo do silovitih zahtev po stanovanjih, upravljanju odpadkov, čiščenju vode, preskrbi s hrano in zdravstveni skrbi.²⁸ Bistvenega pomena je, da se spopademo s problemi bodočih populacij, a sprijazniti se moramo tudi s široko čistilno operacijo, ki je nujna, da popravimo pretekle napake.

Zaključno poglavje *Agende 21*, ki se ukvarja z vprašanjem implementacije, našteva različne skupine, katerih participacija se zdi ključna za doseganje trajnostnega razvoja. To so ženske, mladina, domorodna ljudstva, kmetje in delavski sindikati. Oblikovalci niso omenjeni. Oblikovanje ostaja nevidno, saj stroka ni ustrezno pojasnila, kako močan prispevek bi lahko dala procesu ustvarjanja trajnostnega sveta.²⁹ Oblikovalske potrebe so v svetu očitne, ne pa tudi načrt prenove oblikovalske stroke. Njegovo razvijanje bi zahtevalo agresivno potezo oblikovalskih strokovnjakov, da poiščejo kolege, ki so že vpleteni v nalogo ustvarjanja trajnostnega sveta – biologe, gozdne strokovnjake, agronome, urbane načrtovalce, inženirje za upravljanje odpadkov in mnoge druge.

Sprememba smotra oblikovanja je bolj zahteven proces, kot je predvideval Victor Papanek ali kot je pozival R. Buckminster Fuller s svojim nedvoumnim prepričanjem o napredni tehnologiji. Spodbudila bo pogled na ekonomski in socialni razvoj iz globalne perspektive. Usmerila se bo k velikanskim neenakostim v potrošnji, ki obstajajo med industrializiranimi deželami in tistimi v razvijajočem se svetu. Zahtevala bo zavest o silni moči sedanje ekološke krize in pomagala vrniti planet Zemljo v stanje trajnosti. Če bo med oblikovalci obstajala volja, bo oblikovanje gotovo mogoče prenoviti. Če ne, bodo oblikovalci enostavno ostali del problema, katerega rešitev bo padla na pleča drugih strokovnjakov.

Prevedla Nataša Velikonja

²⁸ Glej Richard Rogers, *Cities for a Small Planet*, ur. Philip Gumuchdjian (London: Faber and Faber, 1997).

²⁹ Maurice Strong, pobudnik *Svetovnega vrha*, pravi, da se v procesu načrtovanja dogodka ni pojavila nobena oblikovalska skupina, ki bi prispevala svoje ideje. Strong je to povedal na tiskovni konferenci na kongresu *ICSID Human Village 24. 8. 1977*.